

## HİTİTLERDE ÖLÇÜ BİRİMLERİ VE BUNLARIN HİTİT METİNLERİNDE KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İlknur TAŞ\*

### Öz

Hitit Devleti, M.Ö.1650–1200 yılları arasında bugünkü Orta Anadolu platosunda belgelerde “Hatti Ülkesi” olarak anılan yerde doğup gelişmiştir. Hititler, bugünkü Çorum sınırları içinde bulunan Hattušaš (Boğazköy) başkent olmak üzere Anadolu’nun büyük bir kısmıyla Kuzey Suriye’yi de içine alan bölgede büyük bir imparatorluk kurmuşlardır.

Hititçe çivi yazılı belgelerde kişi ya da Hitit Devleti’ne bağlı çeşitli kurumlarla ilgili para ile ifade edilebilecek bilgilerin sistematik bir şekilde sunulduğunu görmekteyiz. Hitit Devleti’ne bağlı çeşitli kurumlarda yine para ile ilgili konuların bir uzman denetiminde incelendikten ve gözetimden geçtikten hemen sonra kaydedildiğine tanık olmaktadır. Belgelerde bir insanın o dönem itibarıyla gündelik yaşamında ihtiyacı olan hemen her şey fiyatlandırılmış değişim aracı olarak da gümüş kullanılmıştır. Hitit metinlerinde değişik kayıtlarda birçok ölçü birimi geçmektedir. Bu kayıtların pek çoğu imparatorluk devrine (M.Ö. 1450–1200) tarihlendirilmektedir.

Hititçe çivi yazılı belgelerde ayrıca hayvan ve eşyaların kira fiyatları sistematik bir şekilde kaydedilmiştir. Hitit yasalarında, bazı cezaların para ile tazmini söz konusudur. Bazı durumlarda, herhalde çifliklerde çalıştırılacak insan sayısının kapasitesini ölçmek için, kent veya köylerde oturan insanların nüfus sayımlarına benzeyen sayımları yapılmış ve bunlar listeler halinde tabletlere geçirilmiştir.

Gerek fiyatlandırma gerekse bu fiyatlandırmanın kayıt altına alınması ve ölçümlerin bu kayıtlarda açıkça belirtilmesi; Hitit idari sistemi içinde düzenleyici ve denetleyici bir yapının oldukça etkin olduğunu göstermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Hitit Devleti, Hitit Belgeleri, Ölçü Birimleri, Hitit Yasaları,  
Kült Envanter Metinleri.

\* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü.

## A Review on the Units of Measurement in Hittites and Their Usage in Laws, Records and Other Texts

### Abstract

*The Hittite Kingdom was established in north-central Anatolia, called as “the Hatti Land” in cuneiform tablets in the first half of 17th century BC. The Hittites developed Hittite a great kingdom, centered at Hattuša (Boğazköy in Çorum) including the most part of Anatolian territory and Northern Syria, in a period of 1650-1200 BC. The information about the pecuniary cases regarding persons and the foundations of the Hittite kingdom were given systematically in the Hittite cuneiform texts (a period between 17th-13th centuries BC.). It also seems that the pecuniary transactions in the establishments of the Hittite Kingdom were inspected by professional auditors, and so the data regarding the pecuniary management were recorded at the same time by them. According to the texts, almost everything, which the human-beings needed in daily-life, was priced, and silver was used as an exchange instrument. A number of units of measurement appear in different kinds of Hittite texts. It seems that most of those texts belonged to the Hittite Great Kingdom era (1450-1200 BC).*

*The hiring prices of domestic animals and artifacts were recorded systematically in the Hittite cuneiform documents. It also seems that some punishments could be recompensed with money in the Hittite laws. In some cases, the censuses were carried out living in villages and towns perhaps to know capacity of the people who would work in farms and the lists were recorded on the cuneiform tablets.*

*Both pricing and recording of the pricing system, and also designation of the measures in those records shows that a regulating and controlling mechanism was active in the Hittite administrative system.*

**Key words:** *The Hittite Kingdom, the Hittite Documents, the Hittite Laws, the Cultic Inventory Texts.*

## I. GİRİŞ

Hitit Devleti, M.Ö.17.yüzyılın ilk yıllarında, Orta Anadolu platosunda belgelerde “Hatti Ülkesi” olarak anılan yerde doğup gelişmiştir. Hititler, geçen 500 yıllık süre içinde, Geç Bronz çağı olarak adlandırılan dönemde Anadolu’nun büyük bir kısmı ile Kuzey Suriye ve Mezopotamya’nın batısını da içine alan bir bölgeye hâkim olmayı başarmışlardır. Tüm bu süre içinde Hitit İmparatorluğu, bütün Yakın Doğuda gücünün zirvesine ulaşmış ve bu devire tarihlenen belgelerde Hitit kralı, Mısır, Babil, ve Asur kralları ile eşit düzeyde dünyanın en büyük krallarından biri olarak anılmaya başlamıştır. Hititler hakkındaki bilgilerimizi genellikle Hitit yerleşim merkezlerinde ele geçen Hititçe, Akadca, Hurrice, Hattice, Palaca, Luvice dillerinde yazılmış çivi yazılı tabletlerden öğrenmekteyiz. En çok tablet bulunan, aynı zamanda en sistemli şekilde incelenen yer Hitit İmparatorluğu’nun başkenti Hattuša (Boğazköy) ve ayrıca Şapinuwa (Ortaköy)’dir. Diğer çivi yazılı belgeler ise, Maşathöyük (Tapigga), Kuşaklıhöyük (Şarişša) ve seyrek olarak da İnadık’ta, Tarsus’ta ve Alacahöyük’te ele geçmiştir. Hititçe tabletler Tell el-Amarna gibi Anadolu dışı merkezlerde de ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Hitit Devleti’nin idari

düzeniyle bağlantılı belgeler, Ugarit, Emar ve Alalah gibi Hitit Devleti'ne bağlı Suriye krallıklarında da ele geçmiştir.

Hititler, Anadolu'da hâkimiyet kurdukları süre içinde diğer birçok etnik ve kültürel unsuru, askeri yayılcılık politikaları ile aktarmanın yanı sıra, yabancı kültür etkileşimi ve ticari temaslarla da kendi uygarlık sistemlerini geliştirmişlerdir.

Hititçe çivi yazılı belgelerde kişi ya da Hitit Devleti'ne bağlı çeşitli kurumlarla ilgili para ile ifade edilebilecek bilgilerin sistematik bir şekilde sunulduğunu görmekteyiz. Hitit Devleti'ne bağlı çeşitli kurumlarda para ile ilgili konuların bir uzman denetiminde incelendikten ve gözetimden geçtikten hemen sonra kaydedildiğini görmekteyiz. Belgelerde bir insanın o dönem itibarıyla gündelik yaşamında ihtiyacı olan hemen her şey fiyatlandırılmış, değişim aracı olarak da gümüş kullanılmıştır. Birkaç örnek verecek olursak, 1 IKU<sup>1</sup> ölçüsündeki bir üzüm bağının fiyatı = 1 MA.NA gümüş; 1 PA<sup>2</sup> şarap = ½ şekel<sup>3</sup> gümüş (12.5 gr); 1 koyun = 1 şekel gümüş; yetişkin boğanın derisi 1 şekel gümüş; 1 adet ince gömlek = 3 şekel gümüş; yün bir giysi 20 şekel gümüş; 1 zipittani<sup>4</sup> bal = 1 şekel gümüş; 1 zipittanni saf zeytinyağı = 2 şekel gümüş; 1 zipittanni tereyağı = 1 şekel gümüş; 1 zipittanni domuz yağı = 1 şekel gümüş; 2 peynirin 1 şekel gümüş bedeli vardır (§ 178 - § 186. yasa maddeleri, İmparati, 1992: 165-173).

## II. PARA CEZALARI

Hitit yasalarını içeren tabletler iki seri halinde elimize geçmiştir ve toplam 200 madde halindedir (Ünal, 2005:113). Yasalarda bireysel hukuk ve ceza hukuku ile ilgili maddeler çoğunluğu oluşturmaktadır. Ceza hukuku salt intikam almaktan ve suçluya eziyet ve işkence etmekten ziyade, suçların işlenmesini önleyici, caydırıcı maddeler olarak düşünülmüş gibidir (Ünal, 2005:114). Cezaların bazılarının para ile tazmini de söz konusudur. Yaralama olayları kapsamında yasalarda işlenmiş olanlar arasında birini kör etme, dişini sökme veya kırma, kafasını veya elini ya da ayağını kırma, burnunu ısırma, kulağını kesme, hamile kadının çocuğunu düşürmesine neden olma gibi ilginç suçlar vardır ve bu cürümler parayla cezalandırılırdı:

“Eğer bir kimse bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olursa, bu onuncu ayda ise 10 şekel gümüş; eğer 5. ayda ise 5 şekel gümüş versin” (§ 17, İmparati, 1992: 45).

“Eğer bir kimse özgür bir kişinin burnu(nu) şiddetle ısırırsa, 1 mina gümüş versin” (§ 13, İmparati, 1992: 43). (bkz. Resim 2)

“Eğer bir kişinin başını bir kimse yaralarsa, eskiden yaralayan kişiden 6 şekel gümüş alınırdı: (bunun) 3 şekelini yaralı, diğer 3 şekel gümüşü ise saray alıyordu. Şimdi sarayın (vergisi) kaldırıldı ve sadece yaralı 3 şekel gümüş alır” (§ 9, İmparati, 1992: 40-41).

Çok yakın yerleşmiş olan tarımcı toplulukların karşılaştığı tehlikeler arasında, özellikle Orta Anadolu'nun kurak, sıcak yaz aylarında çıkan yangınlar, muhtemelen, en korkutucusuydu. Ekinleri ve meyve bahçelerini ve çiftlik binalarını yakıp kül eden bir yangın, bir çiftçinin hayatını yıllarca, belki de sonsuza kadar mahvedecek bir tehlikeydi. Bu yüzden de Hitit yasalarında kontrolsüz ateş yakarak ağaç ve bitkilere zarar vermek de cezası ağır bir suçtur:

“Eğer birisi ateş yakarsa ve ateş (kazara) üzüm taşıyan bağın içine sıçar (ve) asmaları, elmaları, dağ elmalarını veya muşmulaları(?) yakarsa, (suçlu) ağaç başına 6

şekel gümüş verir. Ağaçları yerine diker. Eğer o (suçu işleyen) bir köleyse, (sadece) 3 şekel gümüş verir” (§ 105, İmparati, 1992: 121-122).

“Eğer bir kişi bir kabı ya da bir havuzu kirletirse 3 şekel gümüş versin” (§ 25, İmparati, 1992: 49); “Eğer bir havuzdan biri odun çalarsa, eğer 1 GUN<sup>5</sup>’luk tahta ise 3 şekel gümüş, eğer 2 GUN’luk tahta ise 6 şekel gümüş versin; eğer 3 GUN’luk tahta ise kralın adalet mahkemesinin karar vermesi öngörülmüştür” (§ 102, İmparati, 1992: 121).

Birbirine yakın ve çoğu durumda aralarında net bir sınır çizgisi olmayan küçük tarlaların yoğun biçimde ekilmesinin, büyük olasılıkla, komşular için sürekli bir gerilim ve tartışma kaynağı olması beklenir. Gerçekten de, yasaların birçok maddesi dikkatsiz ya da kötü niyetli komşunun işlediği suçlarla ilgiliydi. Sözelimi bir toprak sahibi yeterince göz kulak olamadığı için, bitişik meyve bahçesine ya da bağa giren hayvanlarından herhangi birinin verdiği zarardan sorumluydu:

“Eğer bir kişi koyunlarını verimli bir üzüm bağına sokarsa ve bağ harap olursa, eğer meyveler zarar görürse, her 3600 metrekareye 10 şekel gümüş ödeyecektir. Eğer zarar gören arpaysa (yani önceden hasat edilmiş arpa) 3 şekel gümüş ödeyecektir” (§ 107, İmparati, 1992: 122-125).

“Eğer bir ekini biri çalarsa, 1 gipeşşar<sup>6</sup>’lık ekin ise o zaman onu yeniden eksin ve 1 şekel gümüş versin; eğer 2 gipeşşar’lık ekin ise o zaman yeniden onları eksin ve 2 şekel gümüş versin” (§ 103, İmparati, 1992: 121).

10 şekel, muhtemelen, belli büyüklükteki bir bağın yıllık getirisine eşitti ve suçlu, bağ sahibinin zararını telafi etmek için, bu miktarı ödeyecekti. Bu temelde, farazi bağ alıcısı, bir yılın gelirini kendi işgücüne ve diğer cari masraflara ayırarak, başlangıçta yaptığı 40 şekel masrafı beş yıl geçmeden amorti edebilecekti (Bryce, 2002: 98).

Yasaların kırka yakın maddesi, tüm külliyyatın yaklaşık yüzde 20’si, çiftlik hayvanlarına ayrılmıştı ve bu da kırsal faaliyetlerin krallığın zenginlik ve refahında oynadığı yaşamsal rolün açık bir göstergesiydi (Bryce, 2002: 100). Bu sayı, ayrıca, çiftlik hayvanlarıyla ve çoğu kez onlarla bağlantılı suçlarla ilgili yasal tartışmalar ve iddialar konusundaki önemli potansiyelin de bir göstergesiydi. Fiyatları ve kiralama ücretlerini tespit etmenin dışında, çiftlik hayvanlarıyla ilgili kırsal yasalar, temel olarak, çalınan ya da zarar gören veya yolunu şaşırarak otlak hayvanlarını kapsayan koşullarla ilgiliydi. Çobanları ne kadar titiz olursa olsun, hayvan sahipleri, neredeyse kaçınılmaz olarak, hırsızlık ya da kaza sonucu veya sürüden tek başına ayrılan hayvanlar nedeniyle bazı kayıplara maruz kalırdı:

“Eğer bir kimse 1 çift öküz çalarsa, eskiden 15 öküz veriyordu, şimdi 10 öküz versin: 2 yaşında 3 öküz, 1 yaşında 3 öküz, süttten kesilmiş 4 tane versin” (§ 63, İmparati, 1992: 78-79).

### III. KİRA FİYATLARI

Yasa maddeleri, tarım ve arazi mülkiyetiyle ilgili konular yanında satın alma ve kira ile uğraşır. Bunlar arasında hayvanlar, tarım üretim maddeleri ve tarım aletlerinin kiraya verilmesi vardır. Herhalde ev kiralanmadığından ve toprak devlet ve tapınağa ait olduğundan, yasalarda ev veya toprak kirası eksiktir. Yasalarda hayvan ve eşyaların kira fiyatları sistematik bir şekilde kaydedilmiştir. Söz gelimi bir saban öküzünün kirası bir ay için 1 şekel gümüş olarak belirlenirken, bir eşeğin kirası bir

ay için 1 şekel gümüş, 1 mina ağırlığındaki bir bronz baltanın kirası için bir ay için 1 şekel gümüş belirlenmiştir (§ 151, § 152, § 157. yasa maddeleri; İmparati, 1992: 146-147).

#### IV. İŞÇİ ÜCRETLERİ

Hitit toplumunda muhtemelen, gerek duyulduğunda, özellikle tarımsal yılın verimli olduğu ve yoğun işgücü ve emek isteyen dönemlerinde, bir ya da iki aylığına, sözleşmeye dayalı olarak özgür işçi tutulabiliyordu (Klengel, 1986:28-31). Anlaşıldığı kadarıyla, bir erkek işçinin aylık ücreti 1 şekel gümüştü. Bu ücretin yarısına kadın işçi de tutulabiliyordu. Ancak yılın dönemine ve işin gerektirdiklerine göre, muhtemelen, farklı ücret ve ödeme yöntemleri vardı. Bunu yasalarda yer alan hasat zamanına ilişkin saptamalardan anlıyoruz:

“Bir adam ekin demetlerini bağlamak, onları nakil arabalarının üzerine koymak ve onları saman evine (ambara) kapatmak, harman yerini temizlemek için ücret karşılığında işe girerse üç ay için 30 PA buğday (yani aylık 10 PA buğday); bir kadın ürün kaldırma işi için işe girerse iki ay için 12 PA buğday (yani aylık 6 PA buğday) versin” (§ 158, İmparati, 1992: 148-151).

Mal olarak ödeme, o zaman kesinlikle emeğin en uygun karşılığıydı. İşçi, topladığı ve depoladığı üründen gelecek hasada kadar, ailesinin tüketimini karşılayacağı bir pay alıyordu. 1500 litre arpa, erkek için aylık bir şekel gümüş olan standart ücretin biraz üzerine, 3.75 gümüş şekele denk geliyordu. Ancak 1 şekel karşılığında 600 litrelik arpa, ayda yarım şekel alan kadın için yeteriz bir ödemeydi (Bryce, 2002: 97). Kadın ve erkek ücretleri arasındaki fark, daha fazla fiziki güç gerektiren görevler erkekte olmak üzere, her birinden beklenen işin farklı olduğunu gösterebilir. Öte yandan, kadınlar, vebadan olsun, askeri seferlerden ya da erkeklerin kamu projelerinde çalıştırılmasından kaynaklansın, özellikle emek açığı olduğu zamanlarda, erkeklerin yürüttüğü birçok işi paylaşırdı.

Yasa maddelerinde bazı kişilerin çalışma süreleri ve de gördükleri işlere göre aldıkları ücretler verilmiştir:

“Eğer bir demirci ½ mina ağırlığında bir çörten<sup>7</sup> yaparsa, ½ PA buğday onun ücretidir. (Bir demirci) 2 mina ağırlığında bir balta yaparsa işin karşılığında ona da 1 PA kızıl buğday ödenecektir” (§ 160, İmparati, 1992: 150-151). (bkz. Resim 3)

#### V. ÇOCUKLARIN YETİŞTİRİLMESİ ÜCRETİ

Aileler, çocuklarının yetiştirilmesi için de bir bütçe ayırmaktadırlar. Metindeki ifade ile: “Eğer bir genci/bir oğlu bir eğiticie biri verirse ya marangoz olarak ya demirci olarak ya dokumacı olarak ya işçi olarak ya keçeci olarak, o zaman eğiticinin (ücreti için) altı şekel gümüş versin” (§ 200B, İmparati, 1992: 184-185 ). (bkz. Resim 4)

Ailenin çocuğunun yetişmesi için ayırdığı bütçe 6 şekel ise; 1 şekel = 12,4 g x 12,4 = 74,4 gram gümüştür.

## VI. ARAZİ ÖLÇÜLERİ

Hitit Devleti oluşturduğu sistem içinde oldukça gelişmiş bir toprak rejimi uygulamaya koymuştur. Hitit yasalarının muhtelif maddeleri (Imparati, 1992: 36 vd.) ve sınırlı sayıda da olsa bazı belgeler (Riemschneider, 1956: 344-376) bu konuya açıklık getirmektedir. Bu belgelerden, Hitit krallarının, ülke arazisini askeri, idari, sosyal ve ekonomik mecburiyetlerin bir gereği olarak, mülkiyet hakkını elinde tutmak koşuluyla kullanma hakkını dini kuruluşlara (Klengel, 1975:181-200) ve kral hediyesi olarak bir takım kişilere verdiklerini görmekteyiz (Haase, 1983:187-205).

Hitit arazi mülkiyeti ve işletilmesi ile ilgili belgelerde, tarlaların kadastrolarının<sup>8</sup> yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır (CTH 239, Ünal, 2005:147; Soucek, 1959:5 vd.; Paroussis, 1985). Bu metinlerde tarlaların sayısı, büyüklüğü (uzunluğu ve genişliği), niteliği, hangi köyün içinde bulunduğu, ekilip ekilmediği, verdiği mahsulün miktarı da belirtilir. Burada bir örnek verelim (Soucek, 1959: 20-21): “Haštera köyü yolunun solunda bir tarla ... kadar ölçek ürün verir. Bay Ušalla'ya aittir. Uzunluğu 240, genişliği 63 kulaçtır(?). İkinci(?) uzunluğu 190, genişliği aynı. Auriya Dağı'nda bir tarla. 6 ölçek ürün verir. Bay Papparzina'nındır. Uzunluğu 157, genişliği 30 kulaçtır(?). İkinci(?) uzunluğu aynı, genişliği 20. Hatiša köylülerinin hemen karşısında bir tarla. Ürünüden bir şey gösterilememiştir. Uzunluğu 230, genişliği 60 kulaçtır(?). İkinci(?) uzunluğu (ve) genişliği de aynı. Hukuki durumu müşterek(tir.)(?). Yol üstünde 5 ölçek ürün veren bir tarla. Duwaštili'ye ait. Uzunluğu 200, genişliği 45 kulaçtır(?)” (KUB VIII 75+IV 1-13). (bkz. Resim 5)

## VI. NÜFUS SAYIM LİSTELERİ

Bazı durumlarda, herhalde çiftliklerde çalıştırılacak insan sayısının kapasitesini ölçmek için, kent veya köylerde oturan insanların nüfus sayımlarına benzeyen sayımları yapılmış ve bunlar listeler halinde tabletlere geçirilmiştir. Böyle uzunca listeler Maşathöyük'te ele geçmiştir (HKM 99, CTH 236, Ünal, 2005:147; Alp, 1991:99-102; del Monte, 1995: 89 vd.; Siegelova, 2002: 735-737):

“Tarihundassu ve Santa (Marduk) Ziggasta'lı iki erkek; Gawattarulu Maliyaziti; Hantisizzuvalı Gathaili; Muralı Hasammili; Hanagğalı iki erkek Purilla ve Zuwa; Dahasaralı Pimpira; Anziliyalı Yarraziti ve Kikkilu; Saryıyalı Pas ve Ammaskuwanni; Kapaduwalı Armandalla ve Kannazu; Gasdumisalı Zardumma; Kappusiyalı Passada” (Alp, 1991: 99).

Hitit kraliçesi Puduhepa'nın Tanrıça Lelwani'ye adadığı hediye ve kurbanların arasında da birtakım görevlilerin adları arka arkaya sıralanır. Bunlar Puduhepa'nın Tanrıça Lelwani'ye hizmet etmeleri için gönderilen tapınak personelidir (Ottén ve Souček, 1965: 16-35).

## VIII. KÖLELERİN ÇİFTLİKLERE DAĞITIM KAYITLARI

Çiftliklerde çalıştırılan personelin temelini mutlaka tarlayı kullanma hakkını kabul eden kişinin aile fertleri oluşturuyordu. Arazisinin büyüklüğüne ve bereketliliğine göre de muhtemelen dışarıdan işçi kiralanmaktaydı. Verimi ve dolayısıyla alacağı payın miktarını artırabilmek uğruna devlet de çoğu kez bedava

işçi, daha doğrusu köle dağıtıyordu (Ünal, 2005:147). Tıpkı eski Roma'daki büyük çiftliklerde kölelerin karın tokluğuna çalıştırıldıkları gibi, devlet savaşlarda işgal ettiği düşman ülkelerinden getirdiği on binlerce sürgün erkek nüfusu bedava işçi olarak bu çiftliklere paylaşıyordu. Sürülen bu insanlara NAM.RA deniyordu ve bunlar sadece eli iş tutan erkek nüfustan oluşuyordu (Alp, 1949: 245-270). Metinlerde NAM.RA'ların listeleri tutulmuştur. (KBo XVI 60; KBo XVI 66; KUB XXVI 54) Böyle metinlerden bir tanesi özellikle ilginçtir, keza bu metinde NAM.RA'ların çiftliklere kaçır kişi olarak dağıtıldıkları yazılıdır (KUB XLVIII 105 Vs. 9 vd. Ünal, 2005: 147). İlgili belgeden bir bölümü örnek verelim:

“Uşhaniya Kenti'nde kral şöyle bir karar aldı: İçlerinde otuzar köle (NAM. RA) bulunan iki hane ... evi. Kipitta kentinde kral güneş tanrısı için şunu belirledi: İçinde 10 köle bulunan bir ev... Kral Hanhana(?)'lı insanları Innarauwa'ya verecektir. 4 koşum öküzü, ... Uşhaniya kentinden 100 adet koyunu (da) birlikte verecekler(?). Tuz işçilerine ait 100 adet koyun. ... 20 keçiyi Pihana'ya kırlardan temin edecektir. Ziraat aletlerini yapacaklardır. 15 (ölçek?) hasat verir(?) olacaktır(?). Tenizida kentinde Tanrı Pirwa için kral şunu belirledi: Her birinin içinde 10 köle bulunan 4 hane; çobanları, atları, 4 sığır, 30 koyunu Tummana kralı temin edecektir. 30 ölçek hasat verir(?). Piddaniya kentinde kral tanrı Pirwa için şunu belirledi: İçinde 10 köle bulunan bir hane. Şarmanzana köyü sakinleri. İçlerinde yirmişer köle bulunan 2 hane. Daharili adamları ... İçinde 10 köle bulunan 1 hane. Rahip eskiden beri olanı(dır)? Toplam olarak 4 hane, 40 köle ... 20 koyunu Tummana kralı temin edecektir. 30 ölçek hasadı vardır(?)”

## IX. TAPINAK KAYITLARI

Hititçe çivi yazılı “Kült envanteri” niteliğini taşıyan belgeler grubu<sup>9</sup>, Hitit dini ve tapınakları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Kült envanter metinleri sayesinde, “tanrıların evi” olarak inşa edilen anıtsal tapınakların sadece dini nitelikte olmayıp tanrılara hizmet için örgütlenmiş tapınak personeli ile rahipleri barındıran, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin geliştirdiği merkezler olduğunu göstermektedir. Böylece bu belgelerle, büyük dini merkezlerin Hitit toplumunda ve idaresinde kapsaımış oldukları önemli yeri de anlamış oluyoruz.

Kült envanter metinleri arasında bizce en ilgi çekici olanı ‘Karahna Şehri Kült Envanteri’dir (Darga, 1973). Bu belgenin en ilgi çekici tarafı ise, büyük kült merkezlerindeki tapınakların personeli hakkında da bilgi vermesidir (KUB XXXVIII 12 Rs. IV 10-18; Darga, 1973:12, 17):

“Karahna şehri ile ilgili birinci tablet bitmiştir: 539 tapınak görevlisi. 141 görevli sonradan verilmiştir. Bunların içinde otuz dördü ölmüştür. Ayrıca (131) tapanavant görevlileri, bu görevlilerin içinde 6’sı eskiden kalma, 26’sı rahibe. Genel toplam: 775 tapınak görevlisi. Kadın ve erkek din görevlileri de bu toplama dâhildir. Hurma ve Kumma şehri bunun içinde değildir.” (bkz. Resim 6). Görüldüğü gibi yukarıda kısaca tapınak personelinin kayıtları yapılmıştır.

Bir başka grup envanter listesinde ise madeni alet ve silahlar sayılmaktadır (Siegelová, 1986: 266 vd.) Bu belge grubu üzerinde çalışmalar yapmış olan Siegelová söz konusu metinleri “Resmi kontrol altında yapılmış harcamalar” başlığı altında incelemiştir (Siegelová, 1986: 257-291).

Söz konusu belgelerde ilk olarak bakır, kalay, fildişi, abanoz ağacı ve inci gibi değerli hammaddeler ve orak, ölçü kabı, boru, ok ucu, mızrak, bardak, riton gibi objeler sayılır. Daha sonra bu materyalin teslim edileceği kişiler ve görevlilerin adları ve son olarak, aynı materyali kontrol edip, kayıtlarını tutan üst düzey memurların adları yer almaktadır. Söz konusu belge grubundan bir tanesini burada ele alalım (KUB XL 96+KBo LX 1 Rs. 4 [-]11 [-]; Siegelová, 1986: 278 vd.): “1 altın ve güm[üş kaplı] bakır kadeh Maša Kenti halkı için, 1 talent (ağırlığında külçe) bakır, [bakır] künkler, 1 bakır kadeh, 1 hazzila<sup>10</sup> [ölçüsü ....., .....ülkesi halkı, 1 (külçe) bakır, 1 keten elbise, yatak takımı....., Tanrıça Í[štar’a] teçhiz edildi. 1 yay, 10 ok (ucu), Pišate adamlarından..., <sup>m</sup>KI.PUTU kontrol etti. 1 talent (ağırlığında külçe) bakır, 60 MA.NA demirciler bölerle[r. Bakır kün]kler, hapuna [kapları,] Prens Hešni kontrol etti.”

Söz konusu envanterlerde bahsedilen hammaddelerin büyük miktarlarda olması ve bunların üst düzey memurlar tarafından kayıtlarının tutulması, bu belgelerin önemine işaret eden bulgulardır. Nitekim Siegelová, bu belge grubunun depo ya da önemli ekonomik idari merkezlerin günlük kayıtları olduğu görüşündedir (Siegelová, 1986: 283-284).

## X. DİREKTİF BELGELERİNDEKİ KAYITLAR

Hitit idari sisteminde çok sayıdaki yüksek dereceli memur doğrudan Hitit büyük kralına karşı sorumluydu ve düzenli olarak büyük krala rapor vermek zorundaydılar (Süel, 1990: 265-271; İmparati, 1983: 225 vd; Daddi, 1982; von Schuler, 1957). Memurlar, Hitit idare sisteminin en mühim ve yaygın, sayıca da en fazla olan yürütücüleriydi. Hitit memurları, en yüksek rütbeli idareciler ve askeri görevlilerden, nispeten düşük sayılabileceğimiz görev sahiplerine kadar uzanan bir silsileyi takip etmekteydiler. Söz konusu memurların büyük kralla ilişkileri, resmi görevleri ve yükümlülükleri oldukça ayrıntılı olarak düzenlenen “Direktif Metinleri” ile belirlenirdi. Merkezi devleti temsil eden kral ile memurlar arasındaki idari işleri düzenleyen, prensiplere bağlayan en yaygın organ buyruklar ya da direktiflerdir. Bu belgelerin tümünde, Hitit büyük kralının hizmetinde olan görevlilerin, günlük etkinliklerine ve faaliyetlerine ilişkin değerli bilgiler verilmektedir.

Nitekim bir Hitit kralının kale kumandanına (*BEL MADGALTI*) emirlerini içeren fermanda, bir binanın yapımında saçak uzunluğunun altı arşın olarak yapılması ve beş karış dışarı çıkmış olması istenmektedir (von Schuler 1957: 42).

Ayrıca, kale kumandanına (*BEL MADGALTI*) kentlerin surlarının gereksinimi için yakacak odunları ne şekilde hazırlaması gerektiği konusunda direktifler verilmektedir. Söz konusu metinde, yakacak odunların kalınlığının on iki parmak, uzunluğunun bir arşın, dört karış olması, metnin başka kısımlarında odun kalınlığının üç parmak, uzunluğunun bir arşın olması istenmektedir (von Schuler 1957: 44).

## XI. TİCARİ NİTELİKLİ BELGELERDEKİ KAYITLAR

Hititlere ilişkin tabletlerde ticaretten fazlaca söz edilmemesi ticaretin, Asur ticaret kolonileri dönemindeki kadar yaygın olmadığı izlenimi yaratır. Hititler öncesi dönemde kent krallarıyla anlaşarak ve onlar çıkar sağlayarak gelişmiş olan



ticaret Hititler döneminde sekteye uğramış olmalıdır. Başkent Hattuša'da bulunmuş olan çivi yazılı belgeler kralı ya da resmi nitelikte bir arşive aittir. Belgeler devlet yönetimine aittir; bu nedenle de özel şahısların yaptığı ticari etkinliklerin ayrıntılarını içermezler (Hoffner, 2002: 179 vd.).

Hitit Devleti'nde belli bir ticaretin yapıldığından ve kralın ticaretin gelişmesine ilgi duyacağından yola çıkıldığında, böyle belgelerin bozulabilir malzeme üzerine yazılmış oldukları (ve bundan dolayı günümüze ulaşmadıkları) da düşünülebilir. Bu noktada kayıtların Hitit yazılı kaynaklarında da kullanıldıkları belirtilen ahşap levhalar üzerinde tutuldukları akla gelmektedir.

Hitit Devleti'nde ticaretin var olduğunu kanıtlayan en önemli belge, kuzeydeki Kaşka Ülkesi'nin o dönemdeki sınırına yakın yerlerde mal alım satımı ile ilgili bilgi veren ve Hattuša'da bulunmuş olan bir belgedir (Alparslan, 2006: 383). Belge yalnızca Kaşka bölgesindeki müttefiklerin, Hitit Devleti'nin topraklarında ticaret yapmalarına izin verildiğini açıklayan bir antlaşmanın ilk denemesini yansıtır. Ayrıca, ticaretin yalnızca sınır beyinin uygun gördüğü yerlerde yapılması emredilmektedir. Düşman Kaşka boylarının ticaret yapmaları tümüyle yasaklanmıştır. Elde bulunan bu metinden Hitit Kralı'nın ticaretin denetlenmesine ne denli önem verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu denetim basit bir yöntemle uygulanmıştır: Yapılan bir antlaşmayla iyi ilişkilerin içinde olunan boy ve ülkelerin mal alım satımına izin verilmiş, düşman ülkelere ise bu hak tanınmamıştır. Aynı sistem, Hitit Kralı IV. Tudhaliya ve Amurru Kralı Şauşgamuwa arasında yapılmış olan antlaşmada da görülmektedir.<sup>11</sup> Bu yazılı örnekte Hitit Kralı'nın ticaretin bir devlet açısından ne denli önem taşıdığını bildiğini göstermektedir. Böylece Hitit Kralı ticareti yasaklama ya da izin verme yoluyla kendi lehine kullanma yolunu denemiştir. Kralın söz konusu ticaretten karlı çıktığı da kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu durumu belgelemek için dolaylı verilere yeniden bakmak gerekir. Aranan belge, örneğin Ugarit'in Hitit sarayına yolladığı verginin vadelere ayrılması ile ilgili bir listede bulunmaktadır (Dietrich-Loretz, 1984: 16). Adı geçen belgede, Hitit Kralı'na toplam 934 şekel gümüşün ödeneceği belirtilmektedir. Bu miktarın 310 şekeli tüccarlar tarafından ödenmektedir. Yalnızca 20 şekelin kralın ayrıcalıklı olan tüccarları tarafından ödenecek olması ise ilginçtir. Söz konusu metinden anlaşılacağı üzere, Hitit Kralı vergilerin belirli bir kısmını işlerini devletin farklı bölgelerinde sürdüren tüccarlardan almaktadır. Aynı durum olasılıkla Hitit Devleti'ne bağlı başka ülkeler içinde söz konusuydu. Hitit Kralı'nın bu durumdan haberdar olduğu kuşku götürmemektedir.

Hitit İmparatorluğu sınırları içinde ticaretin korunması gerekmektedir. Bu nedenle tüccarların hakları yasalarda belirlenmiştir. İş başındaki bir tüccarı öldüren kişi 100 mina ödemekle yükümlüydü. Ayrıca söz konusu kişi sürgün edilirdi. Bu ceza oldukça ağırdır. Bir başka belgede hırsızlık yüzünden mahkemeye çıkarılan Bulluluwa adlı bir Hattili tüccarı konu alır. Söz konusu mahkemede yargıçlık yapan Karkamış prensi büyük Hitit kralını temsil etmektedir. Hırsızlık yapan tüccar zararın üç mislini ödemeye mahkûm edilmiştir (Klengel, 1979:79).

Hitit Kralı ayrıca kendisine bağlı vassal krallıklarda yaşayan tüccarların emniyetinde sorumluydu. Uralı tüccarların<sup>12</sup> Ugarit'te yaptıkları ticareti faaliyetleri anlatan bir grup belge aynı zamanda Ugarit ile Anadolu arasındaki ticari ilişkilerin bu yabancı tüccarlar vasıtasıyla Ura Kenti üzerinden yürütüldüğünü kanıtlamaktadır (RS 17.130, RS 17.461, RS 18.03; Nougayrol, 1956: 103-105; ayrıntılı bilgi için bkz. Singer, 1999: 660 dn. 174).

Belgelere göre, Ura'lı birkaç tüccar Ugarit'te yeni mal sevkiyatı için beklerken, yerel gayrimenkul pazarında yatırım fırsatı bulurlar. Bu oradaki halkı oldukça tedirgin eder. Yerel halktan bazıları tüccarlara olan borçları karşılığında mülklerini yabancı tüccarlara vermek zorunda kalmış ancak yöre halkının karşı çıkmasından ötürü zor durumda kalırlar. Ugarit Kenti'ndeki bu huzursuz ve gergin ortam Ugarit Kralı Niqmepa'nın kulağına kadar gider. Durum, Niqmepa'nın, hükümdarı Hitit Kralı III. Hattuşili'ye hitaben sorunun çözülmesine ilişkin isteğini belirttiği bir mektup yazmasına neden olacak ölçüde ciddileşir. Bu kriz, Kuzey Suriye üzerindeki Hitit denetimini sarsabilecek bir olaya dönüşmeden tatlıya bağlanmalıdır. Fakat Hitit Kralı ikilem içinde kalmıştır. Ancak çok kısa bir zaman sonra III. Hattuşili, Hitit Sarayı ve halkının ihtiyaçlarını karşılayarak önemli bir görevi yerine getiren Uralı tüccarları da mağdur etmeden bu soruna bir orta yol bulmayı başarır. Oldukça uzlaştırıcı nitelikte bir emir yazdırıp, Ugarit Kralı'na gönderir. Buna göre, Uralı tüccarlar ticari faaliyetlerinin yavaşladığı kış aylarında memleketlerine geri gidecekler yaz aylarında ise işlerinin başına geri döneceklerdi. Ayrıca yerel halkla yaptıkları ticari faaliyetler esnasında bir borcun karşılığında yöre halkının mülkünü ipotek altına almaları ise bu ferman niteliğindeki belgeyle tamamen yasaklanmıştır. Eğer bir tüccar başka yollarla da borcunu ödeyemiyorsa o zaman o tüccarın emrinde hizmet ederek onun için çalışarak bu borcunu ödeyebilecekti. Buna benzer bir başka belgede, Kargamış kralının emrindeki bir tüccarın Ugarit Krallığı'na ait topraklar üzerinde öldürülmesi ile ilişkili bir olayın konu edildiği anlaşılmaktadır (RS 17.230, RS 17.146, RS 18.115, RS 18.19 ve belki RS 19.75; Nougayrol; 1956:153 vd.; 292; RS 20.22; Schaeffer, 1968: no.27; Klengel, 1975b: 61). Aynı belgede Tarhudaşi ya da Tarhuntaşsa kralının emrindeki bir tüccarın Ugarit'ten gelen insanlar tarafından öldürüldüğü ve bunu haber alan Ini-Teşub'un söz konusu hadise ile ilişkili olarak aldığı karardan bahsedilmektedir. Tarhuntaşsa kralının adına hareket eden ve öldürülen tüccarın "erkek kardeşi" olan Ar(i)-Şimiga isimli bir şahsa tazminat olarak 180 şekel gümüş verilmiştir (RS 17.58, RS 17.42; Nougayrol, 1956: 169 vd.).

Bu belgede Ugarit ile Tarhuntaşsa Krallığı arasındaki ticari ilişkilerden bahsedilmiştir. Anladığımız kadarıyla bu dönemde, Ugarit ve Tarhuntaşsa Krallığı arasında bazı ticari ilişkiler vardır (Taş-Şeyhoğlu, 2007: 138-139). Pek çok yazılı belgede ise, II. Ammiştamru döneminde Ugarit sınırlarında yabancı kervanlarla bağlantılı olarak meydana gelen cinayet ve hırsızlık faaliyetlerinden de bahsedilmektedir.<sup>13</sup>

## XII. SONUÇ

Hititlerin yaşadıkları dönemde mal karşılığında değeri ve ağırlığı devlet tarafından standart olarak belirlenmiş paradan ve dolayısıyla bir para biriminden söz etmek mümkün değildir. Çünkü belirli bir biçimde kesilmiş ve üzerine bir mühür ya da bir diğer basılmış metali ifade eden para, Hititlerden çok sonra kullanılmıştır. Buna karşılık diğer Ortadoğu ülkeleri gibi Hititlerde de para gibi hesap birimi yerine kullanılan, başta gümüş olmak üzere, bazı değerli madenler söz konusuydu. Para yerine kullanılan madenler hem ağırlık, hem de para birimi konumundaydı. 1 şekel gümüş ağırlığında bir gümüş çubuk ya da halka, bugünkü ölçüyle 12,5 gram ağırlığı ifade ediyordu. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse ağırlık ölçüsü olarak kullanılan şekel, fiyat olarak kullanıldığında 12,5 gram gümüşü ifade etmektedir.

Hititlerde para ekonomisinin, barter (takas) ekonomisinin yerini aldığını iddia etmek kesinlikle yanlıştır. Tam tersine bu tür metallerin para yerine kullanılmasının yanında, barter (takas) ekonomisinin ciddi bir ağırlığı olduğunu belirtmemiz gerekir (Eğilmez, 2005: 11).

Eskiçağ ekonomik örgütlenmesinin, bugünkü anlamda piyasa ekonomisinden farklı olarak, geleneksel bir yapısı vardı. Söz konusu geleneksel yönetime dayalı sistemde, üretilecek şeylerin cinsi, bunların miktarları ve fiyatları gibi ekonomik sorunlar, piyasa tarafından değil, geleneklere göre toplumun liderleri ya da bugünkü anlamıyla kamu otoritesi tarafından çözülmektedir. Hititler’de de durum böyledir. Bunun en açık kanıtı; fiyatların, ücretlerin, kira bedellerinin yasalarda yazılı olmasıdır. Bu, günümüzde belediyelerin bazı mallara uyguladığı “narh” (maksimum fiyat) yöntemine benzer bir uygulamadır ve kamu otoritesi, fiyatları gelenekler çerçevesinde belirleyerek, insanlara dikte etmektedir (Eğilmez, 2005: 19).

Hitit yasalarında bazı cezaların para ile tazmini de edilmesi söz konusudur. Ayrıca Hititler’in en önemli ekonomik faaliyeti olan tarım ve hayvancılığın kişiler arasında anlaşmazlığa yol açmadan adaletli bir şekilde devam edebilmesi için yine aynı yasa maddelerinde bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Büyük ve küçükbaş hayvanlar, tarım üretim maddeleri, tarım alanları, bahçeler ve tarım aletleri belirli bir ücret karşılığında kiraya verilebilirdi. Kiraya verilen bu tarlaların ayrıca kadastrolarının yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Yasa maddelerinde ayrıca ailelerin, çocuklarının yetiştirilmesi için de bir bütçe ayırdıkları görülmektedir. Yasalar dışında nüfus sayım listeleri, kölelerin çiftliklere dağıtım kayıtları tapınak kayıtları ve direktif metinlerinde de çeşitli ölçü birimlerinin kullanıldığını görmekteyiz.

Hitit belgelerinde geçen ölçü birimlerini iki kategoride değerlendirebiliriz: Ağırlık ve alan ölçüleri (van den Hout, 1987-1990: 517-530). Ağırlık ölçülerinin en önemlisi aynı zamanda para birimi olan **GÍN**. **GÍN** “şekel” dir. 1 şekel, bugünkü ölçüyle 12,4 gramdır. Bir üst ağırlık ve para birimi olan 1 **MA.NA (mina)** 40 şekele, yani 496 gram ağırlığa eşittir. Para olarak kullanılan şekel, 12,4 gram ağırlığında gümüş çubuk ve halkalardır. Hititler’de kullanılan en büyük ağırlık birimi olan 1 **GUN (talent)** yaklaşık 30 kiloya karşılık gelmektedir. Küçük bir sıvı ve katı madde ölçüğü olan 1 **zipattanni** 0.5 litreye, 1 **PA (PARISU)** yaklaşık olarak 50 litreye karşılık gelmektedir.

Ele aldığımız kayıtlarda çeşitli alan ölçüleri de geçmektedir. Bunlardan en sık geçeni satıl ve uzunluk ölçüsü ve aynı zamanda temel arazi ölçü birimi olan **IKU (GÁN)**’dır. Takriben 15 metre olup, büyük topraklar bunun katlarıyla gösteriliyordu. Bir diğer yüzey ölçüsü **gipešsar** olup, Türkiye’de metrenin resmen kabulüne kadar kullanılan uzunluk ölçüsü birimi olan arşın ile karşılaştırılmaktadır. Ayrıca **UMBİN** (hititçe **šankuwai**) “tırnak”, **kalulupa-/ ŠU.SI** “parmak”, **UPNU** “avuç, karış”, **šekan** “karış”, **UTU** “karış”, **SIG.KUŠ/ KÜŠ.SIG** “karış, yaklaşık olarak 40 cm.”, **haštai-**: “kemik uzunluğu”, 1 **KÜŠ** “50 cm.”, 1 **AMMATU** “50 cm.”, 1 **IKU** = 30 **AMMATU** = (yaklaşık) 15 m., 1 **DANNA** = 100 **IKU** = (yaklaşık) 1500 m., 1 **IKU** = 3.600 m<sup>2</sup>. Bunların dışında tam olarak hangi ölçüye karşılık geldiğini bilemediğimiz **kapunu-**, **tarna-**, **nah(ha)š/zi-/nahzi-**, **hazzila-**, **BÁN/SİTU** ve sıvıların ölçümünde kullanılan ölçü kabı oldukları düşünülen **duddu-** ve **wakšur**, Hitit metinlerinde en sık karşılaştığımız ağırlık ve alan ölçüleridir.

## NOTLAR

- [1] **IKU (GÁN)**: Bir sath ve uzunluk ölçüsü ve aynı zamanda temel arazi ölçü birimidir. Takriben 15 metre olup, büyük topraklar bunun katlarıyla gösteriliyordu (Ünal, 2007: 253; Bryce, 2002: 95).
- [2] **PA=PARISU**: Bir ölçek. 1 PA yaklaşık olarak 50 litreye karşılık gelmektedir (Ünal, 2007: 496).
- [3] **şekel**: Hititler'de ve Mezopotamya'da kullanılan para ve ağırlık birimidir. 1 şekel = 12,4 gr. (Hitit) = 8,3 gr. (Mezopotamya).
- [4] **zipat/zipattanni/zipittanni**: Küçük bir sıvı ve katı madde ölçüğü (Ünal, 2007: 823).
- [5] **GUN (talent)**: Hititler'de kullanılan en büyük ağırlık birimidir. Bu birim Babil altmışlık sisteminde bir mina'nın altmış misline karşılık gelir. Bir talent yaklaşık 30 kg.'dır. Bu miktar sıradan bir öküz gönü külçenin ağırlığıyla hemen hemen uyusmaktadır (Rüster ve Neu, 1989: 191).
- [6] **gipeşsar**: Bir yüzey ölçüsü olup iki istisna dışında belgelerde hiçbir zaman uzunluk ve genişliği tanımlamak için kullanılmamıştır. Yaklaşık olarak 50 cm.'ye karşılık gelmektedir (van den Hout, 1987-1990: 520-521).
- [7] Dam çevresindeki yağmur sularını oluklardan alıp duvar temelinden uzağa akıtan, saçak kenarlarından dışarı doğru uzanmış ağaç oluk (erişim: <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx>).
- [8] Kadaastro, bir ülkedeki her çeşit arazi ve mülklerin yerinin, alanının, sınırlarının ve değerlerinin devlet eliyle belirlenip plana bağlanması işidir (erişim: <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx>).
- [9] Kült envanterlerini (CTH 501-530) toplu halde ilk kez von Brandenstein (1943) inceleyip değerlendirmiştir. Daha sonraki yıllarda Jakob-Rost bu belgeleri farklı yazılış formüllerine göre tasnif ederek etüt etmiş (1961 ve 1963) ve birkaç yıl sonra da (1965) KUB XXXVIII'de kopyalarını vermiştir (Darga, 1973: 3).
- [10] **hazzila**: Yumruk ölçüsü (van den Hout, 1987-1990: 524).
- [11] IV. Tudhaliya'nın vassalı Amurru kralı Şauşgamuwa ile yapmış olduğu bu antlaşma satırları arasında, tarihin ilk ambargo hükümleri yer almaktadır. IV.Tudhaliya bu hüküm ile, yalnızca Amurru ile Asur arasındaki ticaretin kısıtlanmasını hedef almamış bilakis, Amurru aracılığı ile ulaşılan doğu Akdeniz ticaretini de hedef almış olmalıydı (Kühne ve Otten 1971:14 vd.; Taş-Şeyhoğlu, 2008).
- [12] Silifke'nin 30 km. kuzeyindeki Olba-Uzuncaburç olduğu kabul edilen Ura Kenti'nin tüccarları, Ugarit'te toplanan altın, kalay ve tahılı gemileriyle Anadolu'ya taşıyorlardı. Karşılığında ise kuruşun, gümüş, bakır ve belki sedir ağacı tomruğu ihraç ediyorlardı. Uralı tüccarlar, Hitit Devleti ve Ugarit Krallığı arasındaki bu ticaretten büyük kazançlar elde etmekteydiler. Bu üçlü ticaret ilişkisinden Uralı tüccarların yanı sıra, Hitit Devleti ve Ugarit'te memnun kalmış olmalı ki, bu ortaklık uzunca bir süre devam etmiştir (Özkan, 1995: 215).
- [13] RS 17.145; Nougayrol, 1956: 172 ve RS 17.234, Nougayrol, 1956: 173 vd.). Aballa Kenti'ndeki tüccarların öldürülmesinden bahsedilmektedir; RS 17.346, RS 17.110, RS 17.317, RS 17.128; Nougayrol, 1956:176 vd.; RS 17.299, RS 17.319; Nougayrol 1956: 182 vd.; RS 17.248; Nougayrol, 1956: 236'da hırsızlığa karışan iki adamın davalarıyla ilgili olup, söz konusu belgeler Kargamış kralının bir memuru Piha-ziti tarafından tarafından mühürlenmiştir; RS 27.051+27.052 Nougayrol 1956: 35-36'da da yine hırsızlıkla ilgili bir dava ele alınmaktadır. Bu dava da diğerleri gibi, Ini-Teşub tarafından karara bağlanmıştır.

## KAYNAKÇA

- ALP, Sedat.** (1949), "Sosyal Sınıf NAM.RA'lar ve İdeogram'ın Hititçe Karşılığı" *Belleten*, C. XIII, S. 50, (ss. 245-270).
- ALP, Sedat.** (1991), *Maşathöyük'te Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri (Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- ALPARSLAN, Metin. (2006), "Hititler'de Ticaret: Hitit Yazılı Kaynakları'nın Bir Yorumu", *Uluburun Gemisi : 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, (ed. Ünsal Yalçın ve diğ.), Bochum, (ss. 383-385).
- BRYCE, Trevor. (2002), *Life and Society in the Hittite World*, Oxford.
- DADDI, F. P., (1982), *Mestieri, Professioni e Dignità nell'Anatolia ittita*, Roma.
- DARGA, Muhibbe. (1973), *Karahna Şehri Kült-Envanteri (Keilschrifturkunden aus Boğazköi XXXVIII 12)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- MONTE, Giuseppe F. del. (1995), "I testi amministrativi da Maşat Höyük/Tapika", *Orientalis Antiqui Miscellanea 2*, Roma, (ss. 89-138).
- DIETRICH, M. ve LORETZ, O. (1984), "Dokumente aus Alalach und Ugarit", *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments (TUAT)*, 1 (3), (ss. 210-219).
- EĞİLMEZ, Mahfi. (2005), *Hitit Ekonomisi*, Türkiye Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Ege Yayınları, İstanbul.
- HAASE, Richard. (1983), "Die ländliche Gemeinschaft im Hethiterreich", *Receuil de la Societe Jean Bodin 41*, (ss. 187-205).
- HEILBRONER, R.L. (1964), *The Making of Economic Society*, Prentice Hall. Inc, USA
- HOFFNER H.A. (2002), "Some Thoughts on Merchants and Trade in the Hittite Kingdom", *Festschrift Haas*, (ss. 179-189).
- IMPARATI, Fiorella. (1983), "Aspects de l'organisation de l'état Hittite dans les documents juridiques et administratifs", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, No. 25, (ss. 225-267).
- IMPARATI, Fiorella. (1992): *Hitit Yasaları*, Ankara
- JACOB-ROST, Liane. (1961), "Zu den hethitischen Bildbeschreibungen (I.Teil)", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, No. 8, (ss. 161-217).
- JACOB-ROST, Liane. (1963), "Zu den hethitischen Bildbeschreibungen (II.Teil)", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung 9*, 175-239
- KLENGEL, Horst. (1975a), "Zur ökonomischen Funktion der Hethitischen Tempel", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, No. 16, (ss. 181-200).
- KLENGEL, Horst. (1975b), "Neue Quellen zur Geschichte Nordsyriens im 2. Jahrtausend v.u.Z.", *Altorientalische Forschungen*, No. 2, (ss. 47-64).
- KLENGEL, Horst. (1979), "Handel und Kaufleute im hethitischen Reich. *Altorientalische Forschungen*, No. 6, (ss. 69-80).
- KLENGEL, Horst. (1986), "The Economy of the Hittite Household (E)", *Oikumene*, No. 5, (ss. 28-31).
- KÜHNE, C. ve OTTEN, H. (1971), *Der Šaušgamuwa-Vertrag (Eine Untersuchung zu Sprache und Graphik)*, *Studien zu den Boğazköy-Texten*, No.16, Wiesbaden.
- NOUGAYROL, Jean. (1956): *Le Palais Royal D'Ugarit IV. Textes accadiens des archives sud. Mission de Ras Shamra IX*, Paris.
- OTTEN, Heinrich. (1988), *Die Bronzetafel aus Boğazköy. Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV.*, *Studien zu den Boğazköy-Texten Beiheft 1*, Wiesbaden.
- OTTEN, Heinrich ve SOUČEK, Viladimir. (1965), *Das Gelübde der Königin Puduhepa an die Göttin Lelwani*, *Studien zu den Boğazköy-Texten 1*, Wiesbaden.
- ÖZKAN, Süleyman. (1995), "Önasya'da Geç Tunç Çağı Ticaret Hayatında Hitit Devleti'nin Yeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 10, (ss. 211-218).
- PAROUSSIS, Michel. (1985), *Les listes de champs de Pylos et Hattuša et le régime foncier mycénien et hittite*. Paris.
- RIEMSCHNEIDER, Kaspar K. (1956), "Die Hethitischen Landschenkungsurkunden", *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, No. 6, (ss. 344-376).
- RÜSTER, Christel ve NEU, Erich. (1989), *Hethitisches Zeichenlexikon. Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten. Studien zu den Boğazköy-Texten 2*.

- SCHAEFFER, C.F.A. ve diğ. (1956), *Ugaritica III. Sceaux et cylindres hittites, épée gravée du cartouche de Mineptah, tablettes chypro-minoennes et autres découvertes nouvelles de Ras Shamra*, Paris.
- SCHAEFFER, C.F.A. ve diğ. (1968), *Ugaritica V. Nouveaux textes accadiens, hourrites et ugaritiques de Archives et Bibliothèques privées d'Ugarit. Commentaires des textes historiques*. Paris.
- SIEGELOVÁ, Jana. (1986), *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts und Inventardokumente I-III*, Prag.
- SIEGELOVÁ, Jana. (2002), "Blendung als Strafe für den Eidbruch", *Anatolia Antica. Studi in Memoria di Fiorella Imparati II*, (ss. 735-737).
- SINGER, Itamar. (1999), "A Political History of Ugarit", *Handbook of Ugaritic Studies*. W.G.E. Watson ve N. Wyatt (ed.), *Handbuch der Orientalistik, Abt. 1, Der Nahe und Mittlere Osten. Band 39*, Leiden, Boston, Köln, (ss. 603-733).
- SOUCEK, Viladimir. (1959), "Hethitische Feldertexte", *Archiv Orientální* 27, 5-43
- SÜEL, Aygül. (1990), "Hitit Kaynaklarında Direktif (Enstrüksiyon) Metinleri", *Erdem Dergisi*, C. 6, S. 16, (ss. 265-271).
- TAŞ-ŞEYHOĞLU, İlknur. (2007), *IV.Tudhaliya'nın Asur Devleti ve Suriye'deki Vassal Krallıklara Yönelik Politikası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TAŞ-ŞEYHOĞLU, İlknur. (2008), "M.Ö.13.yüzyılda Hitit Kralı IV. Tudhaliya'nın Uygulamaya Koyduğu Ticari Ambargo", *İCANAS 38 Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri Kitabı* (Basım aşamasında).
- ÜNAL, Ahmet. (2007), *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.
- ÜNAL, Ahmet. (2005), *Hititler Devri'nde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- van den HOUT (1987-1990), "Maße und Gewichte bei den Hethitern", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, No. 7, (ss. 517-530).
- von BRANDENSTEIN, C.G. (1943), *Hethitische Götter nach Bilbeschreibungen in Keilschrifttexten, Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft*, 46(2).
- von SCHULER E. (1957), *Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof- und Staatsbeamte. Ein Beitrag zum antiken Recht Kleinasiens. Archiv für Orientforschung. Internationale Zeitschrift für die Wissenschaft vom Vorderen Orient Beiheft 10*, Graz.
- <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx>

## EK:

### HİTİTÇE BELGELERDE SIKLIKLA GEÇEN ÖLÇÜ BİRİMLERİ

#### Ağırlık Ölçüleri

**1 GÍN. GÍN (şekel)** : 12,4 gram. (Mezopotamya'da 8,3 gram)

**1 MA.NA (mina)** : 496 gram. 40 şekel. (Mezopotamya'da 60 şekel)

**1 GUN (talent)** : 30 kilo

**duddu** : Sıvıların ölçümünde kullanılan ölçü kabı .

**wakşur** : Sıvıların ölçümünde kullanılan ölçü kabı .

**1 zipattanni** : 0.5 litre. 1 maşrapa

**1 PA (PARISU)** : 50 litre

#### Alan Ölçüleri

**IKU (GÁN)**: 15 metre

**gipeşsar**: arşın 50 cm.

**UMBIN**: (hititçe **şankuwai**): trnak

**kalulupa-/ ŞU.SI** : parmak

**UPNU:** avuç, karış

**şekan:** karış?

**UTU:** karış

**SIG.KÜŞ/ KÜŞ.SIG :** karış, 40 cm.

**haštai-** : kemik uzunluğu

**1 KÜŞ :** 50 cm.

**1 AMMATU :** 50 cm.

7. Zählentabelle									
1	┘	10	┘┘	100	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	1000	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	10000	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘
2	┘┘	20	┘┘┘┘	200	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	2000	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	20000	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘
3	┘┘┘┘	30	┘┘┘┘┘┘	300	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	3000	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	30000	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘
4	┘┘┘┘┘┘	40	┘┘┘┘┘┘┘┘	usw.	usw.	usw.	usw.	usw.	usw.
5	┘┘┘┘┘┘┘┘	50	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	Beispiele für kombinierte Zahlen					
6	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	60	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	13	┘┘┘┘┘┘	3653	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘		
7	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	70	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	56	┘┘┘┘┘┘┘┘	7169	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘		
8	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	80	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	465	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	15500	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘		
9	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	90	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	796	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘	190000	┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘┘		

**Resim 1: Hititçe Sayılar Tablosu.**

(Kaynak: Rüster ve Neu, 1989:388)

Hititler onluk sayı sistemini kullanmıştır.

Yukarıdaki sayı tablosunda her bir çivi işareti bir rakama işaret etmektedir. Birden ona kadar olan sayılar dikey çivilerle, 10 ve onun katları ise yatay çiviler ve yatay ve dikey çivilerin birleşiminden oluşan bir sistemle ifade edilmiştir.



**Resim 2: Hitit Kanunları.**

(Kaynak: Imparati, 1992: 42-43)

§ 13 (33) ták-ku LÚ.ULÙ<sup>LU</sup>-an EL.LAM KA<sup>x</sup>KAK-še-it ku-iš-ki ua-a-ki I  
MA.NA KÙ.BABBAR pa-a-i

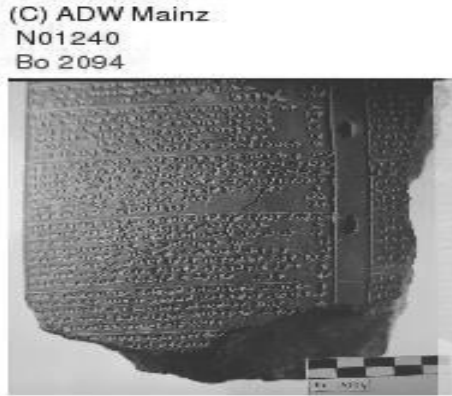
§ 13 (33) Eğer bir kimse özgür bir kişinin burnu(nu) şiddetle ısırır, 1 mina gümüş versin.



**Resim 3: Hitit Kanunları.**  
(Kaynak: Imperati 1992: 150-151)

§ 160 A. (13) ták-ku LÚSIMUG.A Š[(A I ½<sup>2</sup>)] MA.NA URUDUPISÀN a-ni-ia-zi (14) I ½ PA ŠE ku-uš-š[a-n]i-iš-ši-it § 160 B. ŠA URUDUa-te-eš (15) ŠA 2 MA.NA [(K)]I.LAL.BI a-ni-ia-zi I PA ZÍZ ku-uš-ša-ni-iš-ši-it

§ 160 A. (13) Eğer bir demirci ½ mina ÇağırlığındaÇbir çörten yaparsa, (14-15) ½ PA buğday onun ücretidir. 160 B. 2 mina ağırlığında bir balta yapan kimsenin ücreti 1 PA kızıl buğdaydır.



**Resim 4: Çocukların Yetiştirilmesi Ücreti ile İlgili Kanun Maddesi.**  
(Kaynak: § 200B, Imperati, 1992: 184-185)

§ 200B ták-ku DUMU-an an[(-na-nu-ma-an-zi)] (28) ku-iš-ki pa-a-i na-aš-šu LÚNAGAR n[(a-aš-ma LÚS)IMUG.A LÚ)UŠ.B]AR (29) na-aš-ma LÚAŠGAB



na-aş-ma <sup>LÜ</sup>TÚG n[(u an-na-nu-u)m-m]a-aş (30) 6 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i  
ták-ku-an <sup>Ú</sup>-UL ua-al-ki-iş-ša-ra[(-ah-hi)] (31) nu-uş-ši I SAG.DU pa-a-i

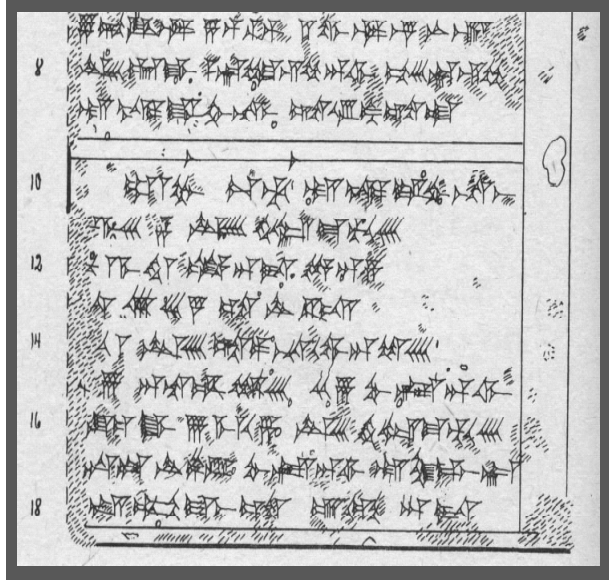
§ 200B Eğer bir genci/bir oğlu bir eğiticiye (28) biri verirse ya marangoz olarak ya demirci olarak ya dokumacı olarak (29) ya işçi olarak ya keçeci olarak, o zaman eğiticinin Çücreti içinÇ(30) 6 şekel gümüş versin. Eğer ÇöÇonu kusursuz bir şekilde eğitemezse (31) o zaman ona bir kişi versin.

Resim 5: Kadastro Metinleri.

(Kaynak: KUB VIII 75+IV 1-13; Soucek, 1959: 20-21)

(1) [1 A.ŞÀ] [A-NA KASKA]L<sup>2</sup> URUMUL-ra-aş-kán GÜB-az (2) [. . . PA NUMUN-Ş]Ú ŠA<sup>m</sup>U-ša-al-la (3) [IŞ]-TU GÍD.DA 2 ME 40 DAGAL ma-aş ŠU-ŠI 3 KI.MIN (4) 2<sup>NU-Ú</sup> GÍD.DA 1 ME 90 DAGAL-ma-aş-ši QA-TAM-MA-pát (5) [1 A.ŞÀ]<sup>HUR.SAG</sup> a-ú-ri-ia-aş 6 PA NUMUN-ŠÚ ŠA<sup>m</sup>Pa-ap-pár-zi-na (6) IŞ-TU GÍD.DA 1 ME 57 DAGAL-ma-aş-ši 30 KIMIN (7) 2<sup>NU-Ú</sup> GÍD.DA QA-TAM-MA-pát DAGAL-ma-aş 20 KI.MIN (8) 1 A.ŞÀ ŠA ZAG A-NA LÚ<sup>MES</sup> URUHa-ti-ša IGI-an-da (9) IŞ-TU NUMUN-ma-aş Ú-UL ti-ik-ku-uş-ša-nu-an-za (10) IŞ-TU GÍD.DA 2 ME 30 DAGAL-ma-aş-ši ŠU-ŠI KI.MIN (11) 2<sup>NU-Ú</sup> GÍD.DA DAGAL QA-TAM-MA-pát DI-NU-kán iş-tar-na (12) 1 A.ŞÀ ŠA KASKAL<sup>NI</sup> 5 PA NUMUN-ŠÚ ŠA<sup>m</sup>du-ua-aş-ti-li (13) IŞ-TU GÍD.DA 2 ME DAGAL-ma-aş-ši 45 KI.MIN

(1)“Haştera köyü yolunun solunda bir tarla (2) x kadar ölçek ürün verir. Uşalla'ya aittir. (3) Uzunluğu 240, genişliği 63 kulaçtır(?). (4) İkinci(?) uzunluğu 190, genişliği aynıdır. (5) Auriya Dağ'ında bir tarla. 6 ölçek ürün verir. Papparzina'nındır. (6) Uzunluğu 157, genişliği 30 kulaçtır(?). (7) İkinci(?) uzunluğu aynı, genişliği 20 kulaçtır. (8) Hattişa köylülerinin hemen karşısında bir tarla. (9) Ürününden bir şey gösterilememiştir. (10) Uzunluğu 230, genişliği 60 kulaçtır(?). (11) İkinci(?) uzunluğu (ve) genişliği de aynı. Hukuki durumu müşterek(tir.)(?). (12) Yol üstünde 5 ölçek ürün veren bir tarla. Duwaştili'ye ait. (13) Uzunluğu 200, genişliği 45 kulaçtır(?)”



### Resim 6: Karahna Şehri Kült Envanteri

(Kaynak: KUB XXXVIII 12 Rs. IV 10-18; Darga, 1973:38)

(10) DUB-I-BU QA-TI <sup>URU</sup>Ka-ra-ah-na-aş (11) [V?] ME XXXVIII I<sup>LÚ.MEŞ</sup> hi-lam-ma-ti-eş (12) nu I ME XLI EGIR-an-da SUM-an-za (13) [XX?] I ŞÀ XXXIX ŞA <sup>LÚ</sup>GIDIM (14) [XX?] XI <sup>LÚ.MEŞ</sup> ta-pa-na-u-ua-an-te-eş (15) ŞÀ VI an-na-al-li-eş XXVI <sup>MUNUS</sup>AMA.DINGIR<sup>LIM</sup> (16) ŞU.NÍGIN GAL VII ME LXXV <sup>LÚ.MEŞ</sup> hi-lam-ma-ti-eş (17) QA-DU <sup>LÚ</sup>SANGA <sup>MUNUS</sup>AMA.DINGIR<sup>LIM</sup> <sup>URU</sup>Hur-ma-aş-kán (18) <sup>URU</sup>Kum-ma-aş-ša Ú-UL an-da

(10) Birinci tablet bitmiştir: Karahna şehri (11) [5]<sup>22</sup>38 tapınak görevlisi (12) ve 141'i sonradan verilmiş(tir). (13) [14]1'in içinde 34'ü ölmüş(tür). (14) Ayrıca (131) tapanavant görevlileri, (15) bu görevlilerin içinde 6'sı eskiden eskiden (kalma) (ve) 26'sı kadın din görevlisi (16) Genel toplam: 775 tapınak görevlisi. (17) Kadın ve erkek din görevlileri de bu toplama dâhildir. Hurma şehri (18) ve Kumma şehri bu (sayıma) dahil değildir.